

УДК 1.82.0+123.21.+82–31

К. В. МЕЛЬНИКОВА

м. Одеса

СВОЄРІДНІСТЬ ПОЗАСЮЖЕТНИХ ЕЛЕМЕНТІВ В АРХІТЕКТОНІЦІ РОМАНІВ Т. ГАРДІ «ТЕСС ІЗ РОДУ Д'ЕРБЕРВІЛЛІВ» І ПАНАСА МИРНОГО «ПОВІЯ»

У статті досліджується своєрідність позасюжетних елементів, з'ясовуються різні типи авторських відступів, а також деякі функції жанрів фольклору в романах Т. Гарді «Тесс із роду д'Ербервіллів» і Панаса Мирного «Повія».

Ключові слова: позасюжетні елементи, авторські відступи, пісні.

Майже зовсім малодослідженою у вітчизняному літературознавстві (і не лише в ньому) є вказана у заголовку статті тема. Її розроблення становить значний науковий інтерес і є актуальним. Проблеми структури романів обох митців, а також питання про способи і форми зображення жіночої долі в історико-типологічному ракурсі потребують серйозного вивчення. Щоправда, окремі аспекти романистики Панаса Мирного і Томаса Гарді (інтертекстуальність, історія героїнь і проблема їх голосу, своєрідність наративу, функціональність авторських відступів, мовленнєві акти, фізіологічний рівень пам'яті, питання спадковості, символіка фольклору, традиції та новаторство й ін.) досліджувалися такими вченими, як Даніель Клей, Джеміл Мустафа, Томас Неш, Лаура Отис, Сатосі Нісимура, Якоб Лотте, І. Верцман, А. Крук, І. Пільгук, М. Урнов, Т. Федоренко, В. Черкаський, Т. Похилевич та ін.

Мета пропонованої статті – з'ясувати своєрідність позасюжетних елементів у структурі соціально-психологічних романів Т. Гарді «Тесс із роду д'Ербервіллів» і Панаса Мирного «Повія».

У розвідці «О русской повести и повестях г. Гоголя» В. Белінський стверджував, що «ідеї часу і форми часу» [1, 276] розвиваються синхронно в історико-літературному процесі. Цю думку він конкретизував, пояснюючи розвиток жанрів у різні історичні періоди. Цілком очевидно, що детерміновано це характером соціального життя, особливостями його художнього віддзеркалення. «Структура літератури органічно пов'язана з творчою трансфор-

мацією тих суспільних проблем, колізій, суперечностей, що виникають на певному етапі історичного розвитку» [5, 291], – стверджував М. Храпченко. Особливо, на наш погляд, це стосується такого жанру, як соціально-психологічний роман, що своєрідно розвинувся у другій половині XIX ст. у західній та українській літературах. Адже конфлікт, розгорнутий у романах Т. Гарді і Панаса Мирного, уже при формуванні задуму передбачав його трагічне вирішення. Водночас розвиток відносин Тесс і Христі з тогочасним суспільством найглибше міг бути виражений у соціально-психологічному романі.

З селянською проблематикою в творчості Панаса Мирного і Т. Гарді тісно переплітаються більш широкі питання народності в їх розумінні, а також їх оцінки народної поезії, питання зв'язку художньої літератури і фольклору в поезиці прозаїків, а також аспекти способів і форм відображення селянського життя в їх романах. Усі ці поетикальні аспекти мають велике значення для більш глибокого дослідження поетики і стилістики митців.

Письменник, за словами Ф. Достоєвського, «повинен знати все до найменшої точності (історичної і поточної) відображеної ним дійсності» [цит. за: 2, 524]. Разом з тим, «уся дійсність не вичерпується актуальним, тому що переважно своєю частиною завершується в ньому у вигляді ще прихованого, невисловленого майбутнього Слова» [цит. за: 2, 524], – стверджував класик.

Щодо Т. Гарді і Панаса Мирного, то в романах прозаїків помічаємо поглиблення

реалізму, гостроту й упередженість при захисті демократичних переконань, конкретний матеріал, що не терпить епічного спокою, деформацію і динаміку характерів, що вимагають переконливої психологічної мотивації, – все це віддзеркалюється в оповідній манері романістів. Важливу роль у структурі романів виконують позасюжетні елементи. Без урахування ролі і функцій позасюжетних елементів неможливо аналізувати вказані романи в єдності змісту і форми. Доцільно виділити у структурі творів такі складові композиції: авторські відступи (ліричні, філософські, історичні), вставні епізоди (екскурси в минуле, листи, легенди, ритуали, тексти документів, пісні), епіграфи, заголовки романів.

Авторські відступи у романах Т. Гарді «Тесс із роду д'Ербервіллів» і Панаса Мирного «Повія» доречно розподілити на ліричні і філософські, що суттєво впливають на їх змістові і формальні аспекти. Авторські відступи розширюють межі відтворюваної дійсності і мають філософський відтінок. Зрозуміло, що для аналізу вказаних романів, розвитку сюжету, образів персонажів, для оцінки їх світогляду доводиться мати справу з тими чи іншими філософськими концепціями, залученими митцями з метою відображення дійових осіб їх творів.

Особливістю аналізованих романів є наявність у них авторських відступів етнографічного й історичного характеру, в яких митці виявляють свою позицію (і не лише): «Місцевість ця становить не лише топографічний, але й історичний інтерес. У минулі часи долина називалася Лісом Білого Оленя, з якою пов'язана цікава легенда про те, як під час царювання короля Генріха III якимось Томасом де Ліндом був убитий чудовий білий олень» (тут і далі переклад наш. – К. М.) [6, 25]. Або: «Земля так набралася води, що вже і в себе не приймала. Великими річками – озерами стояла та вода по полях і балках; на проїжджих шляхах такі багна – ні пройти ні проїхати... І врожай того літа негустий удався; тепер осінь мала й те зогноїти... Боліло хліборобське серце, дивлячись на свої залиті водою токи, на почорнілі, припавші до землі стіжки» [4, 7].

Перед нами різні художні індивідуальності, різні світоглядні позиції, стильові особли-

вості. Якщо Т. Гарді докладно описує картину села Марлот в історичному ракурсі, то Панас Мирний зосереджує увагу на природних катаклізмах, що ускладнюють убоге життя селян. Митці своєрідно готують читачів до сприйняття подальших подій. У цьому зв'язку слід звернути увагу на важливу проблему стилю автора (або об'єднання авторів як школи).

У структурі аналізованих романів знаходимо авторські відступи-ретроспекції, в яких ідеться про певний період життя героїнь: «У залежності від того, як проходили місяці нового року, з філософським спокоєм відзначала вона дати: ніч катастрофи в Трентриджі на темному тлі Заповідника; день народження і день смерті дитини; свій день народження та інші дні, відзначені подіями, в яких вона брала участь... Урятуватись від минулого і від усього, що до нього відносилось, можна було, знищивши його, а для цього вона повинна була виїхати» [6, 122–123]; «Уже цілий тиждень живе Христя в селі і ніяк не позбудеться свого неспокою. Смерть хазяйки марою стоїть перед її очима... Її жовте тіло з чорними синяками, її мучене лице з страшенно витріщеними очима повсякчас привиджується їй, коли вона одна зостанеться у хаті» [4, 148].

У текстових фрагментах помічаємо конкретні ілюстрації нових авторських принципів співвідношення суб'єктивних і об'єктивних елементів стилю. Тут, перш за все, відтворені трагічні згадки героїнь про істотні фрагменти їхнього життя. Саме відображення здійснюється з точки зору суб'єкта – персонажа з помітною авторською експресією. Оціночні спогляди і характеристики виражають суб'єктивне враження. Семантика подібних авторських відступів визначається їх «застосуванням» у структурі романів. Характер відношень їх об'єктивного сенсу до того значення, яке вони одержують у конкретній ситуації, детермінує виражальну їх силу і драматичні функції в долі персонажів.

У романах Т. Гарді і Панаса Мирного наявна фаталістична точка зора на життя героїнь: «Земляки Тесс у своїй глушині не втомлюються з властивим їм фаталізмом стверджувати один одному: «Так було суджено». А це сумно. Відтепер незмірна безодня повинна відокремлювати нашу героїню від тієї дівчини, яка пі-

шла з дому матері, щоб знайти щастя на пташиній фермі в Трентриджі» [6, 95]; «...те слово, як холодним вітром, обдавало її всю, морозом кувало і серце, і розум, вона вся каменіла від його, а все носилася з ним, як з чимсь разом і дорогим, і гірким. Ніяк його не забуде, всюди воно перед нею і з нею, мов почуття лиха якогось, мов ознака кари, котру наложила на неї гірка доля. Хоч би утекти відсюди куди-небудь, хоч світ за очі, аби утекти! Може, там, між іншими людьми, вона оханеться, спочине; може, їх стосунки не будуть становитися так гостро і боляче між нею і ними, як тут воно стоїть» [4, 426].

У текстах майстрів слова помічаємо вражаючу подібність у плині думок авторів, відбитті їх світовідчуття, розуміння суспільно-політичних колізій того часу [зіставмо: 6, 123; 4, 426]. Ця конкретно-історична і літературна ситуація нагадує деякі приклади з літературного контексту різних країн і часових проміжків (60-ті рр. XIX ст. – Бодлер і Е. По; 20-ті рр. XX ст. – Шолохов і Крюков). Бодлера звинувачували в тому, що він наслідував Е. По, а Шолохова – нібито він наслідував маловідомого прозаїка 20-х рр. Крюкова. Текстологами доведено (і давно), що ця гіпотеза не має серйозних підстав для подібних тверджень. У нашому випадку вказану подібність (між Т. Гарді і Панасом Мирним) можна пояснити генетично-історичними факторами і часом створення романів.

Навіть неупереджений читач помітить домінуючий соціальний аспект у романі Панаса Мирного «Повія». Про це свідчать авторські відступи, в яких чітко виявляються світоглядні позиції письменника. Отже, автори виступають у своїх творах не лише як художники – творці свого стилю, але як виразники особистого життєвого досвіду й світогляду, як історичні особистості, не ізольовані від соціальних процесів свого часу. Саме тут помітні певні відмінності в художній манері прозаїків. Правий О. Дима, стверджуючи, наприклад, що «значну кількість питань, пов'язаних із жанром, напрямками або стилями, можна вирішувати лише в плані міжлітературних порівнянь» [3, 191].

Найчастіше авторські відступи виконують функції коментарю до розвитку подій у

текстах романів: а) емоційно-психологічну (відтворення внутрішнього світовідчуття героїнь); б) онтологічну (форми і типи зв'язку героїнь із навколишнім світом); в) гносеологічну (пізнання об'єктивних реалій життя через художню систему). У структурі роману Т. Гарді «Тесс із роду д'Ербервіллів» знаходимо авторські відступи емоційно-психологічного типу (подібні авторські відступи відсутні у «Повії» Панаса Мирного), в яких подається навіть портретна характеристика героїні: «Так за короткий час наївна дівчина перетворилася в серйозну жінку. Постійні роздуми наклали відбиток на її обличчя, в голосі інколи звучала трагічна нота. Очі стали більшими і виразнішими, вона здавалася тепер справжньою красунею; її обличчя було прекрасним, а душа була душею жінки, не зломленої і не озлобленої тяжкими випробуваннями останніх двох років. Якби не було громадської думки, ці випробування могли б виховати її у вільному дусі, і тільки» [6, 123]. Тут фактично подано своєрідну хронологію життя Тесс упродовж двох років: віддзеркалюються не лише внутрішні, але й зовнішні зміни, що відбулися з нею. Помічаємо певну синхронність фізичного і духовного розвитку героїні під впливом життєвих обставин.

Різноманітні авторські відступи обох прозаїків сприяли розширенню соціального охоплення дійсності і збагаченню реалістичної літератури соціально-психологічними цінностями. «Автор як представник своєї доби, свого суспільства, свого соціального середовища, включеного в рух соціально-політичного і культурного життя народу, є не лише ланкою, але й рушійною силою, дієвим фактором в історії творчості культурних цінностей, важливих для його нації...» [2, 35], – стверджував В. Виноградов.

Не можна заперечувати того, що в аналізованих романах образ автора, який пояснює і коментує події життя героїнь або історичні колізії, виражений досить переконливо, зокрема, в авторських відступах. Але хіба цей образ визначає принципи епічної оповіді в романі? Звичайно, ні. У цьому випадку образ автора не тотожний творчій індивідуальності. У ньому виражена лише сама особливість митця.

Аналізуючи внутрішню організацію романів Т. Гарді і Панаса Мирного, можна відзначити, що авторська індивідуальність у них досить відчутна як на рівні функціональності авторських відступів, авторської самосвідомості, її морально-етичних критеріїв, так і на рівні художньої манери. Монади художності мають вибіркового характеру, а тому є домінуючими в стилі авторів. Цілком очевидно, що емоційна пам'ять конкретного митця може вихопити зі своїх відчуттів різні нюанси при його створенні – то конкретно-предметні, то романтично-піднесені, викликані психологічною напругою під час гострих життєвих колізій. Так народжується або стриманість в описах, предметна деталізація, або метафоризація. Усе це проявляється індивідуально, в усьому відчувається авторська індивідуальність. Читаючи романи Т. Гарді й Панаса Мирного, реципієнт замислюється над питаннями: «В яких обставинах повинні проходити життєві дороги героїнь? Як вони повинні діяти в цих обставинах? Як повинні скластися їх долі?».

Обидва прозаїки звертали особливу увагу не на техніку письма, а на необхідність досягнення серйозного рівня філософсько-етичного й історичного осмислення життя своїх героїнь. Звичайно, архітектоніка романів конструювалася на різних соціальних факторах, вони виходили з власних ідеологічних програм і по-різному ставилися до групування персонажів і конкретних їх життєвих ситуацій. Щоправда, митці замислювалися над подоланням соціальних і суспільних суперечностей, але займали при цьому різні позиції. Об'єднували ж їх гуманізм, глибока віра в людину. Надзвичайно важливим був спільний підхід обох художників до проблеми особистості.

Ми вже звертали увагу на те, що в основі аналізованих романів перебувають реальні

життєві факти. Трансформація цих фактів у художні образи відбувалася двома шляхами. Перший шлях – розкриття художніх потенцій, що втілюються в самих подіях і характерах. Другий шлях – певне художнє «зміщення» тих же реалій, віддзеркалення їх крізь призму художнього переказу, через народну поезію (Т. Неш, В. Черкаський). Реальна життєва правда в народних піснях, ритуалах, легендах, забобонах поставала у формі художньої фантазії, вигадки. А така художня структура була для митців близькою до романної структури. Вони розширили жанрові межі роману, зробили їх прониклими для художніх елементів іншої жанрово-стилістичної природи, які «структурували» твори романного жанру.

Отже, в архітектоніці романів вирізняємо фольклорну стихію, яка, насичуючи оповідь, надає текстам емоційно-експресивну забарвленість, розширює їх зміст, своєрідно впливає на організацію художнього матеріалу. Позасюжетні елементи поглиблюють логіку конфлікту у Томаса Гарді і Панаса Мирного, впливають на жанрово-поетичну структуру їх романів.

Список використаних джерел

1. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений : в 13 т. / В. Г. Белинский. — М. : Современник, 1953—1959. — Т. 1. — 1953. — 565 с.
2. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей / В. В. Виноградов. — М. : Гослитиздат, 1961. — 614 с.
3. Дима А. Принципы сравнительного литературоведения / Александр Дима. — М. : Прогресс, 1977. — 204 с.
4. Мирний П. Зібрання творів : в 7 т. / Панас Мирний. — К. : Наукова думка, 1968—1971. — Т. 7. — 1971. — 532 с.
5. Храпченко М. Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы / М. Б. Храпченко. — 4-е изд. — М. : Худож. лит., 1977. — 446 с.
6. Hardy T. Tess of the d'Urbervilles / Thomas Hardy. — Moscow : Foreign Languages Publishing House. — 1950. — 415 p.

K. MELNIKOVA
Odesa

THE PECULIARITY OF THE ELEMENTS, WHICH ARE OUT OF THE PLOT IN THE ARCHITECTONICS OF THE NOVELS «TESS OF THE D'URBERVILLES» BY THOMAS HARDY AND «THE WHORE» BY PANAS MIRNIY

The peculiarities of the elements, which are out of the plot are investigated, different types of the author's remarks and some functions of the genres of the folklore in the novels «Tess of the d'Urbervilles» by Thomas Hardy and «The whore» by Panas Mirniy are found out.

Key words: the elements, which are out of the plot, the author's remarks, songs.

Е. В. МЕЛЬНИКОВА

г. Одесса

СВОЕОБРАЗИЕ ВНЕСЮЖЕТНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В АРХИТЕКТОНИКЕ РОМАНОВ Т. ГАРДИ «ТЭСС ИЗ РОДА Д'ЭРБЕРВИЛЛЕЙ» И ПАНАСА МИРНОГО «ГУЛЯЩАЯ»

В статье исследуется своеобразие внесюжетных элементов, обнаруживаются различные типы авторских отступлений, а также некоторые функции жанров фольклора в романах Т. Гарди «Тэсс из рода д'Эрбервиллей» и Панаса Мирного «Гулящая».

Ключевые слова: внесюжетные элементы, авторские отступления, песни.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2015

УДК 821.161.2:394.4

А. М. МЕНШІЙ

м. Київ

menshiyan@rambler.ru

ФЕНОМЕН СВЯТА ЯК ЗАСІБ РЕЦЕПЦІЇ МІФУ У НОВЕЛІСТИЦІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО І В. ДАНИЛЕНКА

У статті подано спробу вивчення феномена свята як засобу рецепції міфу у новелістиці М. Коцюбинського і В. Даниленка. Встановлено, що свято як «уламок» міфу реалізується у творах митців на кількох рівнях: конкретних описів свят, їх окремих атрибутів та міфопоетичних святкових мотивів, зокрема мотивів оргії та бенкету.

Ключові слова: міфопоетика, міф, свято, оргія, бенкет.

Поетика М. Коцюбинського відіграла визначальну роль у становленні ідіостилю українських митців, не виняток і письменники кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема В. Даниленко, О. Жовна, Любов Пономаренко, В. Портяк, Галина Тарасюк, Людмила Таран. Їхню творчість ріднить увага до естетики слова, усвідомлення відповідальності митців за долю вітчизняної культури, збереження національних традицій мистецтва слова у поєднанні з активним пошуком нових виражальних форм українського слова, зокрема й на рівні міфопоетики. У своїй розвідці ми зосередимося на аналізі малої прози М. Коцюбинського і В. Даниленка.

В. Даниленко – один із небагатьох українських літераторів, які відверто діляться секретами своєї творчої лабораторії. Автор зізнається, що на формування його манери письма вплинула прозова спадщина багатьох письменників, зокрема й М. Коцюбинського [2, 172]. Природа міфопоетики обох митців має багато спільного. Апеляція до архаїки,

міфу, міфологічного мислення у їх новелістиці виражається у зверненні до феномену свята.

Творчість згаданих письменників незмінно привертала увагу дослідників. Ретельний і вдумливий текстологічний аналіз доробку М. Коцюбинського віднаходимо у працях Віри Агеєвої, Ірини Бестюк, М. Грицюти, І. Денисюка, Ніни Калениченко, П. Колесника, М. Костенка, Ю. Кузнецова, Й. Куп'янського, Лариси Міхалінчик, Олени Нестерак, Ольги Турган, Тетяни Саяпіної, Олександр Черненко тощо. Проза В. Даниленка стала предметом аналізу Ірини Бабич, П. Білоуса, Олени Бровко, Олени Вещикової, І. Давиденка, Нінель Заверталюк, Ніли Зборовської, Марії Лаврусенко, Я. Поліщука, Вікторії Сірук, Олени Федосій, Олени Юрчук, Наталії Яблонської. Однак, попри наявні дослідження, вивчення феномену свята у малій прозі М. Коцюбинського і В. Даниленка належить до малоартикульованих і потребує докладного розгляду, що й зумовлює актуальність пропонованої розвідки. Мета статті – вивчити феномен свята у новелістиці